

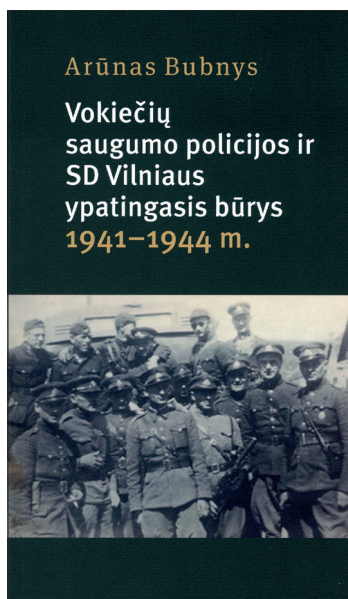

Dar vienas leidinys, skirtas Lietuvos Jeruzalės žūčiai

Dr. Juozas Banionis

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Didžioji g. 17, LT-01128 Vilnius
El. p. juozas.banionis@genocid.lt

BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus ypatingasis būrys 1941–1944 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2019. 84 p.

Baigiantis lapkričiui Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (LGGRTC) išleido knygą „Vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus ypatingasis būrys“, sulaukusią neeilinio tiek visuomenės, tiek žiniasklaidos dėmesio. Tokį susidomėjimą nulėmė, suprantama, skaudi Lietuvos istorijos tema – masinės žydų žudynės Paneriuose. Be to, visų dėmesį dar labiau atkreipė pirmą kartą Lietuvos historiografijoje paskelbtas sąrašas vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingojo būrio (vok. *Sonderkommando*) narių, atsakingų už šiuos nežmoniškus veiksmus.

Knygos autorius – LGGRTC Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorius dr. Arūnas Bubnys, žinomas lietuvių istorikas, jau du dešimtmečius tyrinėjantis vokiečių nacių okupacijos laikotarpį. Jo tvirtas pozicijas tyrinėjant Holokausto Lietuvoje temą liudija pasirodžiusios knygos.¹ Tyrimui pasirinkęs institucinį-geografinį metodą, autorius užsibrėžė atskleisti Vilniuje nacių okupacijos metu veikusios saugumo policijos ir Ypatingojo būrio nusikaltimus.

Visų pirma pažymėtina, kad ši nedidelė knyga skirta platesniam visuomenės ratui ir, tikėtina, patenkins jos žingeidumą. Kita vertus, leidinys akivaizdžiai atitinka ir moksliniam istoriniam tekstui keliamus reikalavimus (pavyzdžiui, faktai grindžiami pirminiais šaltiniais iš Lietuvos ypatingojo archyvo). Leidinį sudaro dvi dalys, kuriose pasiekiami autoriaus užsibrėžti siekliai.

Pirmojoje dalyje, skirtoje vokiečių saugumo policijai ir SD Vilniaus ypatingajam būriui, išryškėja jo atsiradimo aplinkybės (parodyta būrio sudarymo eiga, vykdyta narių atranka, individų motyvai „įsidarbinant“) ir atsiskleidžia būriui iškeltos užduotys bei pastarųjų vykdymo metodika. Nors leidinyje tiksliai Ypatingojo būrio sudarymo data neminima, iš teksto paaiškėja, kad 1941 m. liepos pirmojoje pusėje Vilniuje jau įsitvirtinę naciai užfiksavo „150 vilniečių tarnautojų, kurie turėjo suimnėti žydus ir uždaryti juos į koncentracijos stovyklą *ypatingajam apdorojimui*, t. y. nužudymui“². Be didžiumą tų „tarnautojų“ sudariusių lietuvių, Ypatingajame būryje dar buvo rusų ir lenkų. Dalis jų savo sprendimą motyvavo tuo, kad būrio nariais tapo „neturėdami darbo ir pragyvenimo šaltinio“³. Vis dėlto netrukus, kaip pažymi autorius, po pirmųjų masinių žudynių Paneriuose nemažai būrio narių, suvokę, kokiam tikslui buvę „įdarbinti“, pasiprašė atleidžiami iš „tarnybos“, o „pasiliko tie, kuriems tokia veikla neatrodė baisi ir nusikalstama“⁴.

Vilniuje iki nacių okupacijos gyveno apie 58 tūkstančius žydų. Iš jų, tikėtina, tik 3 000-čiams pavyko pasitraukti į Sovietų Sąjungos gilumą, o karo ir nacių okupacijos

¹ BUBNYS, Arūnas. *Lietuvių policijos batalionai 1941–1945 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2017; BUBNYS, Arūnas. *Vilniaus getas 1941–1943.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2013, 2018; BUBNYS, Arūnas. *Kauno getas 1941–1944.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2014, 2015; BUBNYS, Arūnas. *Šiaulių getas.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2014 ir kt.

² BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių saugumo policijos ir SD Vilniaus ypatingasis būrys 1941–1944 m.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2019, p. 9.

³ Ten pat, p. 22.

⁴ Ten pat, p. 19.

pabaigos sulaukė „vos keli tūkstančiai“. Tokį šiurpų Lietuvos Jeruzalės žūtis vaizdą autorius aprašė knygos pradžioje.⁵ Toks buvo žydų masinio naikinimo mastas, o tam buvo paskirtas Vilniaus ypatingasis būrys. Pagrindine masinių žudynių vieta naciai pasirinko Vilniaus priemiestį – Panerius, kuriuose prieš karą sovietai buvo pradėję įrengti skystojo kuro saugyklas. Vien 1941 m. rugsėjį–lapkritį Paneriuose buvo sušaudyta ir užkasta beveik 18,9 tūkst., kitose Vilniaus apylinkėse – daugiau kaip 13,5 tūkst. žmonių, jų absoliuti dauguma – žydų tautybės. Per pirmuosius nacių okupacijos metus buvo nužudyta 33–34 tūkst. Vilniaus žydų⁶ (daugiau kaip pusė šios tautybės vilniečių, gyvenusių mieste iki karo). Be to, paminėta, kad 1941–1944 m. Paneriuose nacių aukomis tapo ir kitų tautybių žmoniai: keli tūkstančiai įvairių tautybių komunistų ir sovietų aktyvistų, sovietų karo belaisvių, lenkų pogrindžio narių ir 84 Lietuvos vietinės rinktinės kariai. Ypatingasis būrys veikė beveik iki pat karo pabaigos. 1944 m. liepos pradžioje, frontui artėjant prie Vilniaus, jis buvo perkeltas į Kauną ir įsikūrė IX forte ir ten tęsė egzekucijas. Po to būrio pėdsakai nuvedė į Štuthofą, iš kurio dalyvavo nusikalstamoje veikloje kitose Lenkijos vietovėse tol, kol 1945 m. balandžio pradžioje priartėjus frontui ir pabėgus būrio viršininkui SS nariui Martinui Weissui, išsilakstė ir kiti nariai.

Bene svarbiausioje, antrojoje, knygos dalyje, kaip jau minėta, pirmą kartą mūsų istoriografijoje pateikiamas Vilniaus ypatingojo būrio narių sąrašas. Jame įrašytos 17-os nacių pareigūnų, atsakingų už masines žydų žudynes Paneriuose, taip pat 84-ių Ypatingojo būrio narių pavardės, o greta jų – trumpi gyvenimo aprašymai, atkurti remiantis archyviniais šaltiniais arba publikuota medžiaga.

Pasklaidžius šį sąrašą ir įsigilinus į gyvenimo aprašymų fragmentus, matyti, kaip klostėsi šio būrio narių likimas pasibaigus karui. Jis buvo labai įvairus: vieni buvo nuteisti ir sušaudyti, kitiems teko nedidelės bausmės, būta ir tokių, kuriems neteko sulaukti teisėto atpildo, o nemažos jų dalies likimas nežinomas.

Jau įvardytas Ypatingojo būrio vadas Martinas Weissas, apkaltintas nužudant mažiausiai 30 tūkst. žmonių, Viurcburge (Vakarų Vokietijoje) 1950 m. buvo nuteistas kalėti iki gyvos galvos, bet po 27 metų bausmė buvo sušvelninta ir kalinys – paleistas į laisvę. Iš septynių teistų Ypatingajam būriui vadovavusių pareigūnų net keturi Vakarų Vokietijos teismuose buvo išteisinti. Šiaipus geležinės uždangos – tiek Sovietų Sąjungoje, tiek jos įtaką patyrusioje Lenkijoje – eiliniai Ypatingojo būrio nariai sulaukė griežtų bausmių. Šešiams Vilniaus ypatingojo būrio nariams buvo įvykdyta mirties bausmė, dar dviem, nuteistiems mirties bausme, nuosprendis buvo pakeistas 25 metais kalėjimo. Be to, pastaroji bausmė buvo paskirta devyniems būrio nariams, o kalėti 10 metų – dešimčiai būrio narių. Likusių sąrašė įrašytų būrio narių likimai buvo permainingi (vieni pasitraukė į Vakarus, kiti su ginklu rankose žuvo fronte arba pokario kovose, bet kai kurie tapo ir KGB agentais).

⁵ Ten pat, p. 6.

⁶ Ten pat, p. 32–33.

Knygoje pateikiamus istorinius faktus ir liudijimus iliustruoja ir įspūdį dar labiau sustiprina nuotraukos, brėžiniai arba dokumentų faksimilės. Pats autorius yra taręs: „visų eskaluojamų kaltinimų, neva lietuviai – žydšaudžių tauta, negalima nei akiai atmesti, nei prisiimti – tiesiog reikia žinoti istoriją“. Ši dr. A. Bubnio knyga pirmiausia vertintina istoriniu aspektu: joje ne tik pateikiami arba primenami vieni arba kiti to šurpus laikotarpio faktai, kuriamas gilesnis įvykių supratimas, bet ir užpildoma dar viena Lietuvos, atsidūrusios naikinimo akivaizdoje, istorijos spraga.